

ФУНКЦІОНУВАННЯ РОЗМОВНОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

ТЕТЯНА ПАНЧЕНКО

ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький Державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди”, Переяслав-Хмельницький — Україна

FUNKCJONOWANIE POTOCZNEJ LEKSYKI CZASOWNIKOWEJ W JĘZYKU UKRAIŃSKICH PERIODYKÓW POCZĄTKU XXI WIEKU

TETIANA PANCZENKO

Państwowa Szkoła Wyższa „Perejaslaw Chmielnicki Państwowy Uniwersytet
Pedagogiczny im. Hryhoriya Skovorody”, Perejaslaw Chmielnicki — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule rozpatrzono funkcjonowanie potocznych czasowników różnych grup leksykalno-semantycznych w ukraińskich tekstach publicystycznych początku XXI stulecia, w szczególności przeanalizowano czasowniki mowy. Zaprezentowano leksykę przeważnie z negatywną waloryzacją w tekstach różnych grup tematycznych: charakterystyka władzy, wyborów, stosunków ukraińsko-rosyjskich i działań wojskowych na Wschodzie Ukrainy. Wyznaczono czynniki pozajęzykowe, które wpływają na język publicystyki, a także określono stylistyczną rolę czasowników mowy.

THE FUNCTIONING OF VERBAL CONVERSATIONAL VOCABULARY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE PERIODICALS OF THE EARLY XXIST CENTURY

TETYANA PANCHENKO

State Higher Educational Institution “Hryhoriy Skovoroda Pereyaslav-Khmelnysky
State Pedagogical University”, Pereyaslav-Khmelnysky — Ukraine

ABSTRACT. The article has been devoted to the functioning of colloquial verbs of different lexical-semantic groups in the Ukrainian publicist texts of the early twenty-first century, in particular, the verbs of speech have been analyzed. The characterized lexicon is used mainly with the negative evaluative meaning in the texts of various thematic groups: the characteristics of the authorities, elections, Ukrainian-Russian relations and military actions in Eastern Ukraine. The linguistic factors that affect the language of journalism have been defined; also the stylistic role of the verbs of speech has been stressed upon.

Між функціональними стилями української мови постійно відбувається взаємодія: лексичні одиниці, притаманні одному стилю, можна побачити в іншому, тому поділ лексики „за належністю до окремих функціональних стилів не можна вважати абсолютним, раз і назавжди даним”¹. Найвиразніше стильове взаємопроникнення спостерігаємо в публіцистиці.

У текстах вітчизняних ЗМІ журналісти активно використовують і суспільно-політичні терміни, і розмовно-знижену лексику, оскільки їх об’єднує спільна функція — щонайвиразніше донести до читача потрібну думку. На початку ХХІ ст. спостерігаємо активне проникнення в українську періодику розмовної лексики, зокрема дієслів. Стилістично знижені елементи — це один із найбільш

¹ Б. О. Коваленко, *Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики*, Автореф. дис. канд. філол. наук, Київ 2003, с.1.

ефективних засобів досягнення експресивності в публіцистиці, оскільки, завдяки високому енергетичному потенціалу, вони створюють у текстах ЗМІ ефект невимушеної та жвавої розповіді автора.

Актуальність дослідження вбачаємо в тому, що нині активізовано проникнення дієслів розмовного стилю в мову українських газет і журналів, однак це питання є недостатньо вивченим, а в житті суспільства простежуємо зміни, які вносять певні корективи і в розвиток мови.

Мета цієї наукової студії полягає в дослідженні особливостей використання в мові вітчизняної періодики розмовних дієслів різних лексико-семантичних груп, завдання — виявити специфіку використання дієслів розмовного стилю та визначити їхню стильову роль.

Питанням функціонування розмовної лексики в текстах ЗМІ приділяють увагу насамперед такі вчені, як Б. Коваленко, Л. Коробчинська, М. Навальна, О. Сербенська, О. Стишов та інші. Функціонування слів, що належать до лексико-семантичного класу дієслів, їхнє стилістичне навантаження вивчають С. Дишлева, І. Кульчицький, М. Лукач, Ю. Якункіна та ін..

Розмовна лексика — важливий компонент публіцистики. Вона виконує не лише оцінну та експресивну функції, але й сприяє реалізації принципу діалогічного мовлення, є засобом привернення уваги читача, адже, потрапляючи в текст газетної мови, зокрема в оточення суспільно-політичної лексики, вона виразно виділяється на загальному тлі². „Для лексики початку ХХІ ст. характерні відповідні семантичні та лексичні явища, що зумовлені екстралінгвальними чинниками, які можна пояснити, зокрема, спрощенням і лібералізацією мовних смаків та зняттям цензури і „заштампованості” мови”³.

„Дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу — реального або гіпотетичного, а також до суб’єкта або об’єкта дії”⁴. Існує кілька класифікацій дієслів за лексико-семантичними групами. Так, І. Вихованець поділяє предикати на: 1) предикати дії; 2) предикати стану; 3) предикати якості; 4) локативні предикати⁵.

О. Леута розподілив лексико-семантичні групи дієслів на основі логіко-граматичного підходу, виокремивши дієслова дії, руху, стану, процесуальні, соціальних та ментальних дій, релятивні (відношення), місцеперебування, буття, характеристики, екзистенційні, володіння⁶.

Авторка цієї розвідки послуговується класифікацією С. Дишлевої, яка, як видається, пропонує найповнішу класифікацію, виокремлюючи 12 лексико-граматичних дієслівних груп: 1) дії; 2) руху та переміщення; 3) релятивної семантики; 4) стану і процесу; 5) ментальних і соціальних дій суб’єкта (мовлення, мислення, пізнання і т. д.); 6) звучання та звуконаслідування; 7) буття; 8) на позначення процесів виникнення, появи, настання; 9) характеристики; 10) простої локалізації; 11) модальні; 12) фазові⁷.

² Б. О. Коваленко, *Стилістично знижена лексика...*, с. 11.

³ Там само, с. 5.

⁴ І. М. Кульчицький, М. О. Лукач, *Огляд підходів до семантичної класифікації дієслівної лексики*, [в:] Наукові записки. Серія „Філологічна”, Національний університет „Львівська політехніка”, вип. 14, Львів 2013, с. 112.

⁵ І. Р. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992, с. 93–111.

⁶ О. І. Леута, *Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі*, Автореф. дис. докт. філол. наук, Київ 2009, с. 9.

⁷ С. М. Дишлева, *Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів*, Автореф. дис. канд. філол. наук, Київ 2008, с. 8.

Досліджуючи тексти вітчизняної періодики, спостерігаємо використання стилістично-знижених дієслів різних лексико-граматичних груп. Найпоширенішими є дієслова мовлення. „Більша частина дієслів мовлення — це назви мовленнєвих актів, зокрема дієслова, що містять семи цілеспрямованої діяльності (*шепотіти, проговоритися*), та дієслова на позначення обміну мовленнєвим актом (*бесідувати, тлумачити*)”⁸. Ці дієслова „відображають не тільки нейтральний процес мовленнєвої діяльності, але й за допомогою додаткових експресивно-оцінних значень дають характеристику мовцеві”⁹. Лексеми цієї групи мовці вживають не лише під час висловлення власної думки, а й у процесі передачі прямої мови. Серед них виділимо слово *втокмачити*: „розм., роз’яснюючи або неодноразово повторюючи, домагатися правильного розуміння чи засвоєння чого-небудь”¹⁰. Його знаходимо в текстах суспільно-політичної тематики, яка, зокрема, стосується відносин що складаються між Україною та Росією, порівн.: *Тиснуть праві радикали. Вимагають — жодного слова російською мовою. Складно втокмачити, що Росія і російська мова — різні речі* („Країна”, 3.02.2015). Також виділяємо лексему — *горлати*: „розм., голосно говорити, кричати або співати на все горло”¹¹, порівн.: *Моя сусідка була з тих, хто оте “Ра-а-сі-ія” навесні горлала не тільки на мітингах, а й навіть вдома біля телевізора* („Україна молода”, 20.11.2014 — далі УМ). Якщо в першому випадку дієслово виконує функцію емоційного підсилення думки, то в другому показує відверту зневагу автора до дій певної категорії людей.

Характеризуючи українсько-російські відносини, журналісти активно послуговуються лексемою *торочити*: „розм. говорити одне й те саме, повторювати щось кілька або багато разів”¹², порівн.: *А куди подінуться ті мешканці Маріуполя, Слов’янська, Донецька, Сніжного, Краматорська, Дебальцевого, Волновахи та інших наших міст і сіл, ті, що, ніби дресировані папузи, не перестають торочити як не про райське життя “від ДНР-ЛНР” (із цим трохи стихло), то про “київську хунту”... („Український тиждень”, 7.02.2015); У Мінську підписані два документи, результат — ніякий. Ми розпачливо апелюємо до вересневої лінії розмежування. А вона просувається на захід, фактичний стан змінюється, ми ж продовжуємо торочити про старе („Газета по-українськи”, 24.03.2015); Росія не зважає на підписані у Мінську папірці і продовжує наступати, а розумники, у тому числі в Києві, продовжують торочити якусь маячню про мир* („День”, 20.03.2015 — далі Д.). Дієслово розмовного стилю *торочити* виконує в тексті експресивну функцію, підсилюючи думку авторів про те, що вони не підтримують ні розмов мешканців Донецької та Луганської областей щодо доцільності ДНР та ЛНР, ні дій влади щодо Мінських угод, і натякають: чиновники лише говорять, а нічого конкретного не роблять.

Активне вживання розмовних дієслів мовлення спостерігаємо в публікаціях, де подано характеристику влади. Одне з активно вживаних подібних дієслів — *шушукатися*: „розм., говорити одне з одним пошепки переважно таємно від інших // пошепки розпускати поговор, плітки”¹³, порівн.: *Кілька днів усі шу-*

⁸ Ю. О. Якункіна, *Класифікаційні ознаки дієслів мовлення в системі дієслівної лексики сучасної української літературної мови*, [в:] „Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки” 2013, кн. 2, с. 258.

⁹ М. І. Навальна, *Нові явища та процеси дієслів соціально-економічної сфери в українській мові*, Переяслав-Хмельницький 2014, с. 105.

¹⁰ *Словник української мови*, в 11 томах, редкол. І. К. Білодід (гол. ред.), Київ 1970, т. 1, с. 774.

¹¹ Там само, 1971, т. 2, с. 132.

¹² Там само, 1979, т. 10, с. 208.

¹³ Там само, 1980, т. 11, с. 569.

шукалися, мовляв, у нас Янукович у Балаклаві ховається („Тиждень”, 4.12.2015 — далі Т.).

До цієї ж групи дієслів відносимо й лексему *просторікувати*: “розм., багато, часто беззмістовно говорити”¹⁴, порівн.: *А адвокати Мельника тим часом уже просторікують і про ймовірну політичну кар’єру свого клієнта* (УМ, 20.11.2014); *Знову просторікують про ринок землі. Кажуть: запрацює він, і враз Маруся з Іваном стануть багатіями. ... Тематичними дискусіями влада промацує пульс глибинки: клоне чи ні? А що робити із тими впалими на голову доларами потенційним об’єктам злодійв і гадалок?* („Дзеркало тижня”, 29.05.–5.06.2015 — далі ДТ). Лексеми репрезентують негативну, несхвальну характеристику людей.

Поширеними в текстах, де, зокрема, описується й виборчий процес та характеризуються його учасники, є лексема *балакати*: “розм. говорити, казати”¹⁵, порівн.: *Тільки-но завершилися вибори до ВР, як у Борисполі вже балакають про місцеві вибори у березні 2015 року. Чим ближче ця дата, тим напруга в суспільстві зростатиме. Усі хочуть показати, які вони найкращі депутати* („Вісті”, 14.11.2014). Імовірно, використовуючи лексему *балакають*, автор висловлює думку, що майбутні вибори до органів місцевого самоврядування навесні наступного року — це лише порожні розмови, до яких не слід ставитися серйозно.

Замість нейтральної лексеми *говорити* в публіцистичних текстах на суспільно-політичну тематику, що характеризують міжнародні відносини, уживають розмовне дієслово *подейкувати*: “розм. говорити, розповідати що-небудь про когось, щось; передавати чутки, поголоски і т. ін.”¹⁶. *На засіданні ПАРЄ подейкують, що з Путіним щось сталося* („Високий замок”, 13.03.2015). Це слово використовують і в статтях про війну, порівн.: *Подейкують, що воїни протягом чотирьох діб вимагали виплати грошового забезпечення, зимової форми* („Час Київщини”, 17.10.2014). Актуалізуючи зазначену лексему, журналіст натякає, що інформація може бути недостовірною або ж такою, що обросла різноманітними чутками.

Серед дієслів мовлення журналісти використовують й ті, що репрезентують пласт зневажливої лексики. До прикладу, слово *пателяти* відповідає нейтральному *говорити* і має кілька значень: “говорити багато про щось неістотне, пусте, не варте уваги; базікати, теревенити; вести довгу беззмістовну, непослідовну розмову; поширювати брехливі, небажані для кого-небудь або неправильні чутки”¹⁷, порівн.: *У тій війні Україна зазнала найбільших втрат. По суті — зупинила ворога. Двічі із Заходу на Схід і в зворотному напрямку пройшли по нашій землі фронти. Зруйновані міста, спалені села... А тепер кремлівський фірер не соромиться пателяти, що й без України Росія перемогла б* („Чорноморські новини”, 7.05–9.05.2015); *Я — однозначно за якнайшвидший вступ України до НАТО. Це — реальна гарантія нашої безпеки; я мобілізуватиму громадськість задля цього... Треба діяти, а не пателяти, а скиглитимемо „не візьмуть” — то так і буде, звичайно!* (Д., 4.06.2015). Як бачимо, дієслово вжито в різних значеннях, однак воно має одне призначення — висловити зневагу автора до тих, про кого він пише, і наголосити на негативному ставленні до них.

Ще одна група дієслів, активно вживана в публіцистичних текстах під час опису стосунків України і Росії, — це дієслова руху і переміщення. О. Митрофанова пере-

¹⁴ Там само, 1977, т. 8, с. 301.

¹⁵ Там само, 1970, т. 1, с. 94.

¹⁶ *Словник української мови...*, 1975, т. 6, с. 738.

¹⁷ Там само, 1975, т. 6, с. 99.

конана, що „лексико-семантична група дієслів руху виокремлюється з класу дієслів на основі інваріантної лексико-семантичної ознаки „зміна місцезнаходження в просторі”, а також абстрактних категоріальних ознак — „характер руху”, „спосіб переміщення”, „середовище переміщення”, „спрямованість переміщення” тощо”¹⁸.

Одне з таких дієслів містить лексико-семантичної ознаки „характер руху” — *рипатися*: “розм., пориватися, намагатися кудись піти або зробити що-небудь”¹⁹, порівн.: *Варіант прописатися в друзів, знайомих простий тільки на перший погляд — кримська прописка, а з нею й нерухомість на півострові буде втрачена. Вишновок — сидить і не рипайтеся у своєму Криму* (ДТ, 7.11.2014). Тут вербалізовано зневажливе ставлення до людей, які мешкають у тимчасово окупованому Криму, допустили від’єднання півострова від України, що призвело до безлічі проблем.

До дієслів руху та переміщення відносимо лексему *вигулькувати*: “розм., раптово, швидко з’являтися звідки-небудь, з-за чогось; показуватися, виглядати”²⁰, що теж ужита в текстах про стосунки України та Росії, порівн.: *Потім, вигулькнула новина, що буцімто деякі міжнародні спостерігачі [на Сході України] працюють на Росію* (Час Київщини, 14.11.2014). Це дієслово використовують і для характеристики представників влади, порівн.: *Власне, ніхто, особливо не здивується, якщо захисники экс-ректора таки “наврочать”, і за короткий проміжок часу їхній підопічний вигулькне у лавах тієї чи іншої розкрученої політичної сили* (УМ, 20.11.2014). Уживана лексема надає тексту іронічного відтінку. Автори глузують з тих, про кого пишуть.

З-поміж дієслів руху й переміщення виділимо лексему *шастати*: “розм., швидко, квапливо ходити, рухатися в різних напрямках (про людину, тварину)”²¹, порівн.: *Просто так найвищі особи держав по ночах із заміських резиденцій до Кремля не шастають. А значить, сталося щось справді серйозне* (УМ, 5.12.2014). Це стилістично знижене дієслово створює експресивний ефект, що показує ставлення автора до можновладців, які іншої реакції, окрім осуду, неприязні та зневаги, не викликають.

Дієслова з семантикою руху та переміщення також активно використовують у статтях вітчизняної періодики на військову тематику. Серед них лексема *возитися*: “розм., займатися якоюсь клопітною справою; вовтузитися з ким або чим; повільно й довго робити щось, займатися ким-, чим-небудь”²², порівн.: ... *часом ніхто не хоче особливо „возитися”, тим паче коли обсяги гуманітарної допомоги невеликі* (Віче, 09.2014). Зі значенням „розм., проникати всередину чого-небудь, залізати кудись”²³ ужито слово *пхатися*, порівн.: *Там, цивільних дуже багато поранених від обстрілу, то хто їм допоможе, на медиків, ні міліції, нікого немає, ніхто близько й не пхається* („Українське слово”, 4.11.2014).

Під час використання стилістично знижених дієслів *возитися* та *пхатися* журналісти показують ставлення до війни, що ніяк не закінчується, хоча солдати готові її припинити, а населення не залишає ентузіазму допомагати захисникам. Дієслова стану та процесу орієнтовані на „пасивний” суб’єкт, реалізуються в тому відрізку часу, з яким співвіднесені, отже, указують на тимчасову ознаку предмета²⁴.

¹⁸ О. Г. Митрофанова, *Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення*, Автореф. дис. канд. філол. наук, Запоріжжя 2007, с. 79.

¹⁹ *Словник української мови*: ... 1977, т. 8, с. 537.

²⁰ Там само, 1970, т. 1, с. 381.

²¹ Там само, 1980, т. 11, с. 419.

²² *Словник української мови* ... 1970, т. 1, с. 724.

²³ Там само, 1977, т. 8, с. 413.

²⁴ І. М. Кульчицький, М. О. Лукач, *Огляд підходів до семантичної класифікації...*, с. 112.

Широко вживаним у публіцистичних текстах поч. ХХІ ст. є дієслово психічного стану *оговтуватися*: “розм., призвичаюватися до кого-, чого-небудь; освоюватися; повертатися до нормального стану; врівноважуватися”²⁵. Його зустрічаємо в текстах української періодики, у яких описують ускладнені останнім часом стосунки України та Росії, зокрема характеризують політичних лідерів сусідньої держави, порівн.: *Сталін не вірив у те, що Гітлер нападе. Чи навіть так: у момент, коли гітлерівські війська вже завдавали масштабних ударів по території СРСР та швидко просувалися вглиб країни, він не вірив, що це відбувається. Вже відбувається: з ним, із територіями, з розбитою армією. Історики кажуть, що він **оговтався** за кілька днів* (Т., 13.11.2014). *Сам Путін дістав нокаутуючого удару від лідерів держав світової цивілізаційної спільноти, від якого так і не зміг **оговтатися*** („Голос України”, 18.11.2014). У наведеному тексті замість дієслова *оговтатися* можна було б використати більш нейтральне *освоїтися*, але тоді втратився би зміст самої думки, адже за допомогою розмовної лексеми автор натякнув читачам, що події, які він описує, вразили свого часу Сталіна і Путіна, які тривалий час призвичаювалися до нових обставин. Дієслово *оговтуватися* також уживають у текстах, де йдеться про вибори, порівн.: *Щоб **оговтатися** від усієї цієї вакханалії, потрібен не день, а хоча б тиждень тиші. Інколи телеканали, відволікаючись від виборів, усе-таки згадували, що країна це й воює* (Д., 31.10.2014). Притаманне дієслово і публікаціям, у яких автор розкриває соціальні питання: *...один із роботодавців таки погодився у Вишгородському районі надати приміщення для ГО „Заробітчани”, де приїжджі неофіти могли б **оговтуватися** серед своїх на новому місці* (УМ, 03.02.2015). Актуалізована лексема сприяє підсиленню емоційного та психічного стану автора чи тих, про кого він пише.

Дієслова дії позначають діяльність, що породжена особою та активно й безпосередньо нею стимулюється. До цієї групи відносимо лексему *напинати*: “розм., надягти, накладати на себе який-небудь одяг”²⁶, у процесі застосування якої автори моделюють у тексті смисл зневаги до тих, хто показово демонструє любов до Батьківщини, порівн.: *Усі в нас щирі українці і не втрачають нагоди **нап’ясти** на себе вишиванку. Це ж яке сталеве сумління треба мати, щоб бачити / слухати / читати про численні смерті людей..., і паралельно складати прейскурант власних незаконних послуг* („Галицьке слово”, 19.06.2015). Так засуджують зрадників України, які дбають лише про своє благополуччя, обкрадаючи народ.

Отже, у мові періодики поч. ХХІ ст. спостерігаємо активне вживання лексикі розмовного стилю, зокрема дієслів різних лексико-семантичних груп. Їх найчастіше використовують у текстах суспільно-політичного змісту. Найпоширенішими є дієслова мовлення, які за значенням можна об’єднати семемою *говорити*. Як лексеми, що репрезентують належність до розмовного стилю мовлення, вони виконують функцію увиразнення негативної думки переважно про політиків-корупціонерів, зрадників, ворогів чи акцентують увагу на зневажливому та осудливому ставленні до них. Крім розмовних одиниць, які є синонімами до слова *говорити*, зустрічаємо лексеми, що в словниках позначені ремаркою „зневажливе”.

Окрім дієслів мовлення, на сторінках вітчизняної періодики простежуємо активне функціонування й дієслів руху і переміщення, стану і процесу та дії, що теж використані для осуду і критики.

²⁵ Словник української мови ... 1974, т. 5, с. 618.

²⁶ Там само, 1974, т. 5, с. 142.